

Τα διακείμενα ως τόποι διαρκούς παρουσίας της μνήμηστο εδώ-και-τώρα του κειμένου. Η περίπτωση του Γιώργου Χειμωνά

Άλκηστις Σουλογιάννη
Ministry for Culture, Athens

ABSTRACT

Title: *Intertexts as Topoi of constant presence of memory within the here-and-now of the text: The case of George Heimonas*

Alcestis Soulogiannis

Language is characterised by both its present and its memory. Memory is the cognitive reflection of the cultural and historical past and determines the present of language in the level of grammatical structure and that of linguistic terms (fossils). The power of language is found in the depth of the contents of memory. Within this framework the writer develops a creative relation with language, as proof of creative inscription. Consequently, the here-and-now of language is determined by the creative employment of memory, in which a decisive factor is represented by intertextuality (*intertextuality* according to Beaugrande and Dressler or *transtextualite*, according to Genette). Within the framework of modern Greek literature, George Heimonas (1936-2000) belongs to the most prominent and most creative writers, in whose work intertextuality becomes a complex and therefore extremely interesting phenomenon, in the following manners: (i) as citations (*intertextuality* according to Genette) of other texts within his own texts (texts by Heracleitos, Homer's *Iliad*, Aeschylus' *Agamemnon*, Sophocles' *Electra*, Euripides' *Medeia* and D. Solomos' *Lambros*). (ii) as intertexts in the dimension of hypertextuality (*hypertextuality* according to Genette), that is in the relation that links Heimonas' texts and other previous texts; amongst them, Aeschylus' *Seven Against Thebes*, the imaginative demotic song *Of the dead Brother*, the Celtic ballad of the 3th century under the title *the Prophecy of Guenc Hlan*. Such intertexts serve the structure and the aesthetics of Heimonas' text, within a completely new system of thematic information. By using such intertexts Heimonas articulates a proposal for the

Άλκηστις Σουλογιάννη, "Τα διακείμενα ως τόποι διαρκούς παρουσίας της μνήμηστο εδώ-και-τώρα του κειμένου. Η περίπτωση του Γιώργου Χειμωνά", *Culture & Memory. Special Issue of Modern Greek Studies* (Australia and New Zealand), 2006: 326-333.

Alcestis Soulogiannis, *Intertexts as Topoi of constant presence of memory within the here-and-now of the text: The case of George Heimonas*

resuscitation of the historical past, as a result of his experiential and cognitive exploration within the contents of cultural memory. In that sense, the presence of historical past within the textual present establishes psychological time as the only time belonging to the textual cosmos of the writer. At the same time, this textual world is the field in which the distinction between the natural, as the exclusively real, and the imaginary, as a result of his exploration of the topos of memory, has been conclusively removed so much so that the imaginary becomes as real as the natural itself.

*

Το παρελθόν είναι επιθυμητό, ..., επειδή δεν έχει απαιτήσεις, και ανήκει στη φύση του παρόντος να παρουσιάζεται άξεστο και ανήλεο. Μόλις ωστόσο προχωρούμε στο μέλλον, δεν ιώθετε πως οι αλλαγές είναι παντού ισότιμες;

Patrick White, *Βος*
(μτφρ.: Βρασίδα Καραλής)

Ως γνωστόν, το σύστημα επικοινωνίας που αντιπροσωπεύει η γλώσσα, ως δίαυλος διατύπωσης και διεκπεραίωσης σημειωμένων, διαθέτει δύο επίπεδα τόσο ως προς τη δομή, όσο και ως προς τις πληροφορίες που την χαρακτηρίζουν: (α) το παρόν της χρήσης, και (β) τη μνήμη.

Το παρόν της χρήσης αντιπροσωπεύει τη συγχρονική διάσταση της γλώσσας. Η μνήμη αντιπροσωπεύει τη διαχρονική διάσταση της γλώσσας, και αποτελεί το πληροφορικό αντίκρισμα του πολιτισμικού και ιστορικού παρελθόντος.

Πραιτέρω: Η μνήμη είναι διττή ως προς τον χαρακτήρα της : (α) Είναι γενική, δηλαδή ιστορική, και επομένως πολιτισμική. (β) Είναι υποκειμενική, δηλαδή ατομική. Στη δεύτερη περίπτωση, η υποκειμενική μνήμη αφορά τόσο τον δημιουργό, όσο και τον χρήστη.

Η μνήμη χαρακτηρίζει το παρόν της γλώσσας, στο επίπεδο των πληροφοριών που προσδιορίζουν τη γραμματική δομή της, και στο επίπεδο της χρήσης απολιθωμάτων, δηλαδή παλαιότερων γλωσσικών τύπων που μεταφέρονται αυτούσιοι στη σύγχρονη χρήση. Τα απολιθώματα αποτελούν στοιχεία του ιστορικού παρελθόντος της γλώσσας, και τεκμηριώνουν τις βαθιές ρίζες της. Όσο βαθύτερο είναι το ιστορικό παρελθόν της γλώσσας, τόσο μεγαλύτερη είναι η ισχύς αυτής. Τράπεζα του ιστορικού παρελθόντος είναι η πολιτισμική μνήμη. Στο βάθος του περιεχομένου της μνήμης έγκειται ουσιαστικά η ισχύς της γλώσσας. Με αυτά τα δεδομένα, η μνήμη

είναι τόπος, στον οποίον μπορεί (και γιατί όχι : οφείλει) κανείς να επιστρέφει.

* * *

Από την άλλη πλευρά, ο συγγραφέας αναπτύσσει, ή μάλλον οφείλει να αναπτύσσει, δημιουργική σχέση με τη γλώσσα, προβάλλοντας συνδυαστική ικανότητα, ευρηματικότητα και συχνά εφευρετικότητα. Με τον τρόπο αυτό, το έργο του συγγραφέα αποτελεί τεκμήριο δημιουργικής γραφής. Σ' αυτό το πλαίσιο, το εδώ-και- τώρα του κειμένου, δηλαδή το κείμενο στη συγχρονική του διάσταση, προσδιορίζεται από τη δημιουργική διαχείριση της μνήμης, πράγμα που αποτελεί τη διαχρονική διάσταση του κειμένου.

Μεταξύ των στοιχείων που συνιστούν τη μνήμη, αποφασιστικό παράγοντα αποτελεί η διακειμενικότητα: Intertextuality κατά τους Beaugrande και Dressler, transtextualité κατά τον Genette. Η διακειμενικότητα είναι η οποιαδήποτε σχέση ενός κειμένου προς άλλα κείμενα, ο τρόπος με τον οποίον ένα κείμενο συναρτάται με άλλα κείμενα, η διαδικασία με την οποία ο συγγραφέας βασίζεται ή αναφέρεται σε άλλα κείμενα μέσα σε συγκεκριμένο έργο του, με σκοπό να υποστηρίξει το κείμενό του. Τα διακείμενα αποτελούν ερείσματα του κειμένου. Έτσι η πρόσληψη του κειμένου αποβαίνει δημιουργική διεργασία συσχετισμών, πράγμα που συνιστά τη βάση για τη δημιουργική ανάγνωση.

Η διακειμενικότητα ισχύει σε δύο επίπεδα: (α) Ως σχέση των κειμένων του συγγραφέα προς κείμενα άλλων συγγραφέων (εξωκειμενική σχέση). (β) Ως σχέση των κειμένων ενός συγγραφέα μεταξύ τους, πράγμα που αποτελεί εσωτερική σχέση και επικοινωνία μεταξύ των έργων ενός συγγραφέα.

Στο πλαίσιο των εξωκειμενικών σχέσεων, τα διακείμενα αντιπροσωπεύουν αφενός τεκμήρια εκλεκτικών συγγενειών, και αφετέρου στοιχεία του γνωστικού και του βιωματικού φορτίου της μνήμης. Η δημιουργική διαχείριση αυτών των διακειμένων έχει ως αποτέλεσμα ένα «αυξημένο» κείμενο. Στην περίπτωση αυτή, η αύξηση αφορά τη βαθεία δομή του κειμένου.

* * *

Η σύγχρονη ελληνική λογοτεχνική παραγωγή έχει να επιδείξει ενδιαφέρουσες προτάσεις σε ό,τι αφορά την δημιουργική γραφή. Στους επιφανέστερους και πλέον δημιουργικούς εκπροσώπους της σύγχρονης ελληνικής λογοτεχνικής παραγωγής ανήκει ο Γιώργος Χειμωνάς (1936 – 2000). Στα έργα του Χειμωνά κυριαρχεί η οικονομία της αφήγησης που διεκπεραιώνει την ανάπτυξη θεμάτων γενικού ενδιαφέροντος, όπως π.χ.: Οι ανθρώπινες σχέσεις, η αντιπαράθεση του ανθρώπου προς εαυτόν και προς το περιβάλλον, η αποκοπή του ανθρώπου από το περιβάλλον, το δίλημμα χρόος – δικαίωμα, η αυτογνωσία, η υπέρβαση των συμβατικών ορίων, ο θάνατος, η αθανασία, ο φόνος, ο χρόνος, και στηρίζεται κατεξοχήν σε φαινόμενα που κατά την κοινή χρήση επιχωριάζουν στην ποίηση: Περίπου συνεχής και αποκλίνουσα χρήση της μεταφοράς, απόκλιση στον συσχετισμό των λέξεων με τη συνδρομή και του φαινομένου της έλλειψης, απόκλιση στη χρήση της στίξης για την εξυπηρέτηση του ρυθμού και του επιτονισμού του κειμένου (intonation), και περαιτέρω (στην ουσία) για την υποστήριξη της ιεράρχησης των σημειομένων.

Γενικά, οι αποκλίσεις είναι το κύριο στοιχείο, που προσδιορίζει τόσο το ύφος του Χειμωνά, όσο και την θεματική οργάνωση των κειμένων του. Με τον τρόπο αυτό, στα λογοτεχνικά κείμενα του Χειμωνά αναγνωρίζουμε δημιουργική γραφή, ενιαία ως προς τη γραμματική δομή, και ταυτόχρονα ατομική ως προς τον σημασιολογικό χαρακτήρα. (Αντίστροφο τεκμήριο ενιαίας δημιουργικής γραφής αποτελεί η οικονομία της αφήγησης που χρησιμοποιείται στην ποίηση, για την απόδοση της καταγιγιστικής ροής του συνειδησιακού υλικού.) Ο Χειμωνάς ανήκει στους συγγραφείς εκείνους, στα έργα των οποίων η διακειμενικότητα, στην εξωκειμενική έκφανση αυτής, αποτελεί ένα σύνθετο και γι' αυτό ιδιαιτέρως ενδιαφέρον φαινόμενο.

Καταρχήν, εντοπίζονται πλείστα παραθέματα ως απλή μορφή διακειμενικότητας (intertextualité κατά Genette). Τα παραθέματα είναι ξένα κείμενα που παρίστανται μέσα στα κείμενα του Χειμωνά, και υποστηρίζουν τα σημειόμενα και την αισθητική του κειμένου, συνθέτοντας ταυτόχρονα ένα ποικίλο και ευρύ σημασιολογικό φάσμα: Το απόσπασμα 101 του Ηρακλείτου «Εδιζησάμην εμεαυτόν» στο βιβλίο *Πεισίστρατος* (1960), αποσπάσματα από τον *Αγαμέμνονα* του Αισχύλου και από την *Ηλέκτρα* του Σοφοκλέους στο βιβλίο *Ο Εχθρός του Ποιητή* (1990), καθώς και απόσπασμα από τον *Λάμπρο* του Διονυσίου Σολωμού στο βιβλίο *Ο Γάμος* (1974). Επίσης, στα παραθέματα ανήκουν και οι κατά Χειμωνά

μεταφράσεις ή αποδόσεις στίχων από την *Ιλιάδα* του Ομήρου και την *Μήδεια* του Ευριπίδου, όπως απαντούν στο βιβλίο *Ο Εχθρός του Ποιητή*.

Ιδιαίτερο όμως ενδιαφέρον έχουν διακείμενα του Χειμωνά που ανήκουν στη διάσταση της υπερκειμενικότητας (hypertextualité κατά Genette), της σχέσης δηλαδή η οποία συνδέει τα κείμενα του Χειμωνά με άλλα προγενέστερα κείμενα, και η οποία προσδιορίζει τη δομή των κειμένων του Χειμωνά. Συγκεκριμένα: Στο έργο *Ο Αδελφός* (1975) αναγνωρίζεται η δημιουργική διαχείριση της τραγωδίας του Αισχύλου *Επτά επί Θήβας*. Στο βιβλίο *Ο Αδελφός*, το κείμενο του Χειμωνά κορυφώνεται με την παράσταση της παράταξης επτά πολεμιστών απέναντι σε επτά καμάρες. Η παράσταση αυτή παραπέμπει στην παράταξη των επτά λοχαγών, εκ των οποίων ο έβδομος είναι ο Πολυνείκης, αδελφός του Ετεοκλέους, απέναντι στις επτά πύλες των Θηβών κατά την πολιορκία της πόλης από τον στρατό των Αργείων. Η παράσταση των επτά πολεμιστών κωδικοποιεί τη διαδοχή των ανθρωπίνων γενεών, ένα βασικό θέμα στο σημασιολογικό σύστημα του Χειμωνά, που αναπτύσσεται στο συγκεκριμένο βιβλίο. Εδώ το διακείμενο στηρίζει αφενός τη σημασιολογική οργάνωση του κειμένου, και αφετέρου την παρουσία και συμπεριφορά των επτά περιφερειακών χαρακτήρων του έργου, που αντιπροσωπεύουν οι επτά πολεμιστές του Χειμωνά. Ταυτόχρονα, εξυπηρετείται η αισθητική του κειμένου, αφού πρόκειται στην ουσία για την οργάνωση μιας σύνθετης γραμματικής εικόνας (R. Jakobson).

Αντιθέτως, στο έργο *Ο Εχθρός του Ποιητή* το διακείμενο στηρίζει τη θεματική οικονομία του Χειμωνά. Ως διακείμενο εδώ αξιοποιείται η παραλογή *Του Νεκρού Αδελφού*. Η σχέση του κειμένου του Χειμωνά με το διακείμενό του είναι πολλαπλή:

(α) Οι κεντρικοί χαρακτήρες στο βιβλίο του Χειμωνά, ο Κωνσταντίνος Λάιος και η δίδυμη αδελφή του Κυβέλη/Αρετή, που λειτουργούν ως κειμενικό ζεύγος, αντιστοιχούν στον Κωνσταντή και την Αρετή της παραλογής.

(β) Η Κυβέλη/Αρετή στο βιβλίο του Χειμωνά είναι παντρεμένη στην ξενιτιά, όπως και η Αρετή της παραλογής.

(γ) Ο Κωνσταντίνος Λάιος στο έργο του Χειμωνά πραγματοποιεί, μετά τον θάνατό του, το ταξίδι για να φέρει πίσω από την ξενιτιά την αδελφή του, υπακούοντας σε

σχετική εντολή της μητέρας, όπως και ο Κωνσταντής στη παραλογή.

Στην προκειμένη περίπτωση, το διακείμενο προσφέρει το πλαίσιο για την ανάπτυξη του κεντρικού θέματος του Χειμωνά που είναι η υπέρβαση των συμβατικών ορίων, όπως κωδικοποιείται με την μετά θάνατον δραστηριότητα του Κωνσταντίνου Λάιου.

Το κεντρικό αυτό θέμα συνδυάζεται με δύο άλλα σημαντικά θέματα του Χειμωνά, που αντιπροσωπεύουν αφενός οι σχέσεις κατά ζεύγη, όπως κωδικοποιούνται με τη συνδυαστική δραστηριότητα του Κωνσταντίνου Λάιου και της Κυβέλης/Αρετής, και αφετέρου η αθανασία, ως εξελιγμένη μορφή του θέματος υπέρβαση των συμβατικών ορίων.

Εξυπακούεται ότι οι επιμέρους προσδιοριστικές λεπτομέρειες της θεματικής ανάπτυξης των βιβλίων του Χειμωνά διαφοροποιούνται πλήρως από τις θεματικές πληροφορίες που παρέχουν τα διακείμενα. Τέλος, μια άλλη ιδιαίτερος ενδιαφέρουσα περίπτωση διακειμένου αποτελεί μια κέλτικη μπαλλάντα του 3ου αι. μ. Χ., με θέμα την τραγική μοίρα των ποιητών να πεθαίνουν χωρίς φανερή αιτία με άδικο θάνατο. Η μπαλλάντα έχει τον τίτλο *Diougan Gwenc Hlan*, που σημαίνει *Η Προφητεία του Γκονένκ Χλαν*, σύμφωνα με τη ρητή μνεία που παρέχει ο Χειμωνάς για το διακείμενό του, το οποίο χρησιμοποιεί ως παράθεμα στο βιβλίο *Ο Εχθρός του Ποιητή*. Ο Χειμωνάς έχει μεταφράσει την μπαλλάντα και έχει προσθέσει στο πρωτότυπο κείμενο δικούς του στίχους: δεκατρείς στίχους ως εισαγωγή, καθώς και ορισμένους άλλους στίχους που παρεμβάλλονται στο κείμενο της μπαλλάντας.

Η γλωσσική μορφή στο τελικό κείμενο της μπαλλάντας, όπως παρίσταται στο βιβλίο, αποτελεί μίμηση δημόδους ελληνικής μεσαιωνικής γλωσσικής μορφής, και κυριαρχείται από ιαμβικούς δεκαπεντασύλλαβους. Αυτή η γλωσσική μορφή δεν είναι υπαρκτό γλωσσικό φαινόμενο *stricto sensu*, με την έννοια ότι δεν απαντά σε κάποιο σωζόμενο, γραμμένο στην ελληνική γλώσσα, υπαρκτό κείμενο του 3ου αι. μ.Χ. Ο Χειμωνάς «αναπαράγει» το γλωσσικό ιδίωμα της εποχής, με βάση την προσωπική του βιωματική και γνωστική προσέγγιση των κειμένων του 3ου αι. μ.Χ., τα οποία αποτελούν δεδομένα της πολιτισμικής μνήμης. Εδώ αναγνωρίζεται ένα τυπικό παράδειγμα για τη λειτουργία της πολιτισμικής μνήμης ως προσωπικού χωρόχρονου, στον οποίον ο Χειμωνάς ταξίδεψε προκειμένου να συλλέξει ερείσματα για το συγγραφικό παρόν του.

Το ιστορικό παρελθόν αποτελεί στοιχείο του παρόντος στο εδώ-και-τώρα του κειμένου, διηθημένο μέσα από το περιεχόμενο του προσωπικού

χωρόχρονο. Εννοώ ότι το ιστορικό παρελθόν σ' αυτό το πλαίσιο δεν υπήρξε ποτέ ακριβώς έτσι. Ο Χειμωνάς προσφέρει μία πρόταση για την αναβίωση του ιστορικού παρελθόντος, ως αποτέλεσμα της επίσκεψής του στο περιεχόμενο της πολιτισμικής μνήμης. Υπ' αυτή την έννοια, το κείμενο του Χειμωνά προβάλλεται ως «επαυξημένο» κείμενο. Στην περίπτωση αυτή, η αύξηση αφορά τη γλωσσική επιφάνεια του κειμένου του Χειμωνά, στην οποία έχει προστεθεί το προϊόν της επεξεργασίας του διακειμένου.

Σ' αυτό το πλαίσιο, ένα παράλληλο τυπικό, και περισσότερο παραστατικό παράδειγμα αποτελεί το αποκατεστημένο κτήριο. Ένα κτήριο που έχει αποκατασταθεί στην παλαιότερη μορφή του, δεν είναι ποτέ το ίδιο το παλιό κτήριο. Πρόκειται για ένα «επαυξημένο» κτίσμα, όπου έχουν προστεθεί νέα στοιχεία, τα οποία συνεργούν στην ολοκλήρωση και στην αναβίωση του παλαιού κτηρίου, όπως αυτό προκύπτει από σωζόμενα τεκμήρια (π.χ. φωτογραφίες, σχέδια κλπ), ή από την προσωπική άποψη του αρχιτέκτονα. Στη δεύτερη αυτή περίπτωση, η άποψη του αρχιτέκτονα είναι προϊόν της επίσκεψής του στο περιεχόμενο της πολιτισμικής μνήμης.

Σε ό,τι αφορά τον Χειμωνά: Γενικά, η επίσκεψη στο περιεχόμενο της μνήμης είναι μια βασική διαδικασία για τη σύνθεση του κειμενικού κόσμου του συγγραφέα. Η μνήμη, ως αποτύπωση του γενικού και του προσωπικού παρελθόντος, λειτουργεί αφενός ως δείξη του κειμενικού παρόντος, και αφετέρου ως δίαυλος για την προεξόφληση του μέλλοντος. Το φαινόμενο αυτό δηλώνει την πρόθεση του Χειμωνά να αποδεσμευθεί από τις συμβατικές χρονικές δείξεις. Ο Χειμωνάς παραβιάζει τις κοινές βαθμίδες του γλωσσικού και του αντίστοιχου μαθηματικού ευθύγραμμου χρόνου: παρελθόν – παρόν – μέλλον, και καθιερώνει τον ψυχολογικό χρόνο ως τον μόνο χρόνο του κειμενικού του κόσμου. Με τον τρόπο αυτό, ο κειμενικός κόσμος είναι το πεδίο, όπου το φανταστικό είναι εξίσου πραγματικό όσο και το φυσικό. Για να το πώ διαφορετικά: Στον κειμενικό κόσμο η διάκριση ανάμεσα στο φυσικό ως το αποκλειστικά πραγματικό, και στο φανταστικό ως αποτέλεσμα του ταξιδιού στον χωρόχρονο της μνήμης, έχει αρθεί οριστικά.

Το φανταστικό παίρνει την εσωτερική δομή από το φυσικό, χρησιμοποιώντας αυτό ως πηγή, οπότε το φυσικό τίθεται στην υπηρεσία του φανταστικού. Στη συνέχεια, το φανταστικό αποκτά αυθύπαρκτη οντότητα, αναπτύσσοντας περαιτέρω κυριαρχία επί του φυσικού. Τη στιγμή της παντοδυναμίας του, το φανταστικό ισχύει ως πραγματικό, χωρίς να χρειάζεται φυσικές αποδείξεις, ή αλλοιώς: καθ' υπέρβαση του φυσικού. Σ' αυτό το πλαίσιο, οι συνεχείς παλινδρομήσεις των συμβατικών βαθμίδων

του χρόνου, με την έντονη και προληπτικά δεσμευτική παρουσία της μνήμης, καταγράφουν το περιεχόμενο του προσωπικού ή ψυχολογικού χρόνου, και τελικά προβάλλουν αυτό ως το αποκλειστικό περιεχόμενο του μαθηματικού χρόνου.

Με τον τρόπο αυτό, ο χωρόχρονος της μνήμης αποτυπώνεται ως ένας πολυσήμαντος πραγματικός τόπος. Και για να παραφράσω τον Ίταλο Καλβίνο: Ο χωρόχρονος της μνήμης αποδεικνύεται ότι είναι μνήμη υψωμένη εις την μνήμη, και ταυτόχρονα τετραγωνική ρίζα του εαυτού της.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Μπαμπινιώτης (Γ.), *Θεωρητική Γλωσσολογία*. Αθήνα 1980.
Μπαμπινιώτης (Γ.), *Γλωσσολογία και Λογοτεχνία*. Αθήνα 1984.
Μπαμπινιώτης (Γ.), *Εισαγωγή στην Σημασιολογία*. Αθήνα 1985.
Μπαμπινιώτης (Γ.), *Γλωσσολογία και Λογοτεχνία*. Β' έκδοση. Αθήνα 1991.
Μπαμπινιώτης (Γ.), *Η γλώσσα ως αξία*. Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 1994.
Σουλογιάννη (Αλκ.), *Ο Δημιουργικός Λόγος του Γιώργου Χειμωνά: Θεωρία και Εφαρμογή* Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1997.
Χειμωνάς (Γ.), *Πεισίστρατος*. Ύψιλον, Αθήνα 1981.
Χειμωνάς (Γ.), *Η Εκδρομή* Κέδρος, Αθήνα 1993
Χειμωνάς (Γ.), *Μυθιστόρημα*. Κέδρος, Αθήνα 1990
Χειμωνάς (Γ.), *Ο Γιατρός Γνεότης* Κέδρος, Αθήνα 1990
Χειμωνάς (Γ.), *Ο Γάμος* Κέδρος, Αθήνα 1995
Χειμωνάς (Γ.), *Ο Αδελφός* Κέδρος, Αθήνα 1990
Χειμωνάς (Γ.), *Οι Χτίστες* Κέδρος, Αθήνα 1993
Χειμωνάς (Γ.), *Τα Ταξίδια μου*. Κέδρος, Αθήνα 1990
Χειμωνάς (Γ.), *Ο Εχθρός του Ποιητή*. Κέδρος, Αθήνα 1995
Χειμωνάς (Γ.), *Έξι Μαθήματα για τον Λόγο*. Ύψιλον 1984
Χειμωνάς (Γ.), *Ο Λόγος* *Μάθημα Έβδομο και Τελευταίο* *Ο Χρόνος και το Σύμβολο*. Εκδόσεις Ράππα 1985.
Χειμωνάς (Γ.), *Η Δόσθη Αναγέννηση* *Όγδοο Μάθημα για τον Λόγο*. Ύψιλον 1987.
Beaugrande (R.-A. de) / Dressler (W.U.), *Introduction to Text Linguistics*. Longman (London and New York) 1981.
Chomsky (N.), *Συντακτικές Δομές*. Μετάφραση: Φώτης Καβουκόπουλος. Εισαγωγή: Ειρήνη Φιλιππάκη-Warburton. Εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα 1991
Crumey (A.), *Πφις*. Μετάφραση: Αχιλλέας Κυριακίδης. Εκδόσεις Πόλις, Αθήνα 2003.
Cruttenden (A.), *Intonation*. Cambridge University Press, 1986
Eco (U.), *Semiotics and the Philosophy of Language* Macmillan, 1984.
Genette (G.), *Palimpsestes. La littérature au second degré*. Editions de Seuil, 1982.
Jakobson (R.), *Linguistics and Poetics* *Style in Language*. Edited by Thomas A. Sebeok, The MIT Press, Cambridge, Mass. 1975, 350-377.
Levin (S.), *The Semantics of Metaphor*. Baltimore: John Hopkins University Press 1977.
Metaphor: A Bibliography of post-1970 Publications Compiled by: J.P. van Noppen, S.de Knop, R. Jongen. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia 1985.